

door Riemer Roukema

T. van den Berk, *Het Oude Egypte. Bakermat van het jonge christendom*, Meinema, Zoetermeer 2011, tweede druk 2013, 281 pp., € 22,50, ISBN 9789021142999.

Dat allerlei aspecten van het vroege christendom kunnen worden begrepen op grond van zijn Israëlitische, vroegjoodse en Grieks-Romeinse wortels en context, is breed geaccepteerd, zodat op deze terreinen veel onderzoek wordt gedaan. Veel minder aandacht is er voor zijn Egyptische achtergrond, en in die lacune wil dit boek voorzien. De stelling van de auteur is dat de Egyptische invloed op het vroege christendom zeer groot is, maar dat de christenen van de eerste eeuwen zich hiervan veelal niet bewust waren. Veel Egyptische getuigenissen waarnaar dit boek verwijst, stammen namelijk uit een periode van meer of zelfs veel meer dan duizend jaar voor het christendom, en dan is het niet aan te nemen dat die mythen en voorstellingen nog actief werden overgedragen en overgenomen. In zulke gevallen beroept Van den Berk zich op Carl Gustav Jung en diens concepten van archetypen en het collectieve onbewuste. Op onbewust niveau zouden oud-Egyptische mythen wel hun invloed hebben doen gelden. Ook Eugen Drewermann heeft hierover gepubliceerd. Met hen duidt Van den Berk godsdienst symbolisch en archetypisch. Met andere woorden: voor hem gaat het daarin niet om concrete personen en gebeurtenissen, maar om de symbolische en archetypische kracht daarvan.

Allerlei voorstellingen die uit het Nieuwe Testament en latere tradities bekend zijn, worden voorzien van soortgelijke oud-Egyptische getuigenissen. Van den Berk presenteert mythen van een god die uit een maagd wordt geboren en vlees wordt, een kind in de kribbe, een pasgeboren kind dat geschenken ontvangt, Osiris die sterft en op de derde dag verrijst (naar verluidt tot de vierde eeuw na Chr. gevierd), en de voorstelling van goddelijke triniteit. Maria Magdalena's schijnbare ontmoeting met een tuinman wordt van een Egyptische pendant voorzien. De vrouw in Openbaring 12 blijkt te zijn geschetst met attributen van Isis. Dat de wijze waarop later Maria met haar kind Jezus is afgebeeld net als voorheen Isis, is sinds lang bekend en wordt ook in dit boek behandeld. Ook Sint Joris die de draak verslaat, krijgt een Egyptische tegenhanger, enzovoort. Omdat Van den Berk godsdienst archetypisch verstaat, kan hij stellen dat een priester uit Memphis van 2000 voor Chr. zijn opvattingen had kunnen herkennen in de geloofsbelijdenis van Nicea. Ook de theologie van Thebaanse priesters onder Ramses II verschilde daarvan niet wezenlijk. Daarmee bedoelt de auteur dat ze stoelen op hetzelfde archetype. Het gaat hem dus niet om Jezus Christus, maar om de archetypische verwoording van het geloof in hem.

Dit boek biedt veel interessant materiaal dat met tal van fascinerende afbeeldingen wordt geïllustreerd, maar om het boek als geheel te waarderen dient de lezer wel in te stemmen met de symbolische en archetypische visie op godsdienst. De auteur is geen egyptoloog, maar verwijst naar studies van egyptologen en andere geleerden. Daarnaast beroept hij zich op auteurs die bepaald niet wetenschappelijk verantwoord schrijven, zoals Lauri Fransen, *Het Evangelie van Isis*. Het terugvinden van zijn bronnen is lastig, omdat hij in voetnoten vaak alleen "Idem" of "l.c." vermeldt en het boek geen bibliografie heeft. Wie is geïnteresseerd in de secundaire literatuur waarop dit boek is gebaseerd, moet vaak langdurig terugbladeren.

De grote vraag bij deze studie is, in hoeverre oude Egyptische verhalen die doen denken aan verhalen uit de evangeliën en latere christelijke tradities, hiervoor werkelijk peet gestaan hebben. Als aantoonbaar is dat Egyptische tradities omstreeks het begin van de christelijke jaartelling nog werden overgeleverd, dan is dit alleszins mogelijk en soms evident. Maar als het tradities betreft die alleen uit oude hiërogliefen zijn op te diepen die men honder-

den of duizenden jaren nadien niet meer kon lezen, dan vergt het wel veel verbeelding om aan te nemen dat zij als archetypen toch hun invloed op de vroege christenen hebben laten gelden. Dan geldt: wie van een bepaald literair corpus kennisneemt, vindt altijd wel parallellen met een ander literair corpus. Daarmee is niet gezegd dat alle parallellen die in dit boek worden opgevoerd waardeloos zijn, maar het probleem is dat hier van alles door elkaar staat. Wanneer dan bijvoorbeeld de naam Lazarus, die algemeen wordt afgeleid van het Hebreeuwse 'el 'azar, "God helpt", serieus wordt verklaard als de verjoodste vorm van Osiris, dan draaft de auteur door en maakt hij zichzelf ongeloofwaardig. Dat Morton Smith's *Geheime Evangelie van Marcus*, waarin Lazarus genoemd wordt, als een authentiek geschrift wordt besproken, terwijl, anders dan Van den Berk schrijft, deze tekst bij veel geleerden onder sterke verdenking van falsificatie staat, maakt het er ook niet beter op. Wanneer hij, heel interessant, de tweede-eeuwse Romeinse graffiti met een ezel aan een kruis en het onderschrift "Alexamenos vereert God" vergelijkt met afbeeldingen van de verering van de Egyptische god Seth, dan geeft Van den Berk het Grieks verkeerd weer. Voor veel lezers zal dat onbelangrijk zijn, maar daaruit blijkt dat dit geen betrouwbare studie is. Kortom: het boek biedt interessant materiaal, dat echter een serieuzere, nuchterder en wetenschappelijk meer verantwoorde behandeling had verdiend.